

पूर्वत्रयोर्गैश्वर्यमनुभूयाननुभूयवाब्रह्मविशोदित्युक्तं तत्रैश्वर्यानुभवं निदिनमारभते निष्कलमवमिति निष्कलं ब्रह्मचर्ययोगं निद्राअविद्यामोहकल्पाज्या स्वमेति तस्य त्रय आवसथास्त्रयः स्वभाइति श्रुतेः जाय
त्स्वभा विवयोर्गैश्वर्यमपि संप्रज्ञातकालिकं स्वप्न एव तत्र दोषाः देवांगनामंत्रादयः तान् ॥ १ ॥ स्वप्ने द्विविधे पि देहो योगो अयोगो वा ॥ २ ॥ उक्तं निद्राप्रतियोगि जागरणमाह ज्ञानाभ्यासादिति तच्चित्तनंतत्कथनमभ्यो
न्यंतत्त्वबोधनं एतेदेकपरत्वं च ज्ञानाभ्यासां विदुर्बुधा इत्युक्तविधातज्ञानाभ्यासात् जिज्ञासाविचारोर्थः प्रयोजनमस्य तज्जागरणमनंतरमनवरतं ज्ञाततत्त्वस्य तु मुख्यं जागरणमित्याह विज्ञानेति ॥ ३ ॥ अत्राह प
र्वपक्षीति शेषः स्वप्ने दृश्यमानो यदेहाविर्भावः पदार्थः को नु वर्तितं किं सत्योऽसत्यो वेति विकल्पयो बाधानुपपत्तिरिति सूचयति विषयवानिवेति इवकारेण वस्तुनो विषयवानित्यर्थः मनुयथा उपरिस्थोर्को जलेऽथ
स्थ इवाभाति तद्वज्जायेदेहादिवान्यथा स्वप्ने भातीति ततावता स्वमस्यानि विषयत्वमित्याशंक्याह प्रलीनैरिति दृष्टान्ते जलोपरिसंहृत्य स्थिते नार्कते जसा प्रतिहतं चाक्षुषं तेजोऽप्रविलीनं प्रतिस्नोतः प्रवृत्तं सदुपरिस्थम
प्यर्कं प्राक्प्रवृत्तं च संस्कारादथ इव विषयो करोति अत्र त्विद्रियाणि विलीनानीति भेदः अन्यथा प्रतिविब्रमसमये पुरोवर्त्तिद्विव्यांतरवद्भासं देशादिकमपि स्वप्ने दृश्येत तस्मात्स्वामोभावो न सत्य इत्यर्थः नाप्यस

भीष्म उवाच निष्कलमंब्रह्मचर्यमिच्छता चरितुं सदा ॥ निद्रा सर्वात्मना त्याज्या स्वप्नदोषानवेक्षता ॥ १ ॥ स्वप्ने हि रजसा देही तमसा चाभिभूयते ॥ देहांतरमि
वापन्नश्चरत्यपगतस्पृहः ॥ २ ॥ ज्ञानाभ्यासाज्जागरणं जिज्ञासार्थमनंतरं ॥ विज्ञानाभिनिवेशात्तु स जागत्यनिशंसदा ॥ ३ ॥ अत्राह को न्वयं भावः स्वप्ने विषय
वानिव ॥ प्रलीनैरिंद्रियैर्देही वतं ते देहवानिव ॥ ४ ॥ अत्रोच्यते यथा त्वेते द्वेदयोगेश्वरो हरिः ॥ तथैतदुपपन्नार्थवर्णयंति महर्षयः ॥ ५ ॥ इन्द्रियाणां श्रमास्वप्नमा
हुः सर्वगतं बुधाः ॥ मनसस्त्वप्रलीनत्वात्तत्तदाहुर्निर्दर्शनं ॥ ६ ॥ कार्ये व्यासक्तमनसः संकल्पो जाग्रतोत्थपि ॥ यद्वन्मनो रथैश्वर्यं स्वप्ने तद्वन्मनो गतं ॥ ७ ॥ संसारा
णामसंख्यानां कामात्मा तदवाप्नुयात् ॥ मनस्यंतीह तं सर्वसवेदोत्तमपूरुषः ॥ ८ ॥

त्यः असत्यस्य शशशृंगादेर्भानायोगात् ॥ ४ ॥ एवं युक्त्या निरुद्धगतिकः सिद्धांती अनुभवलेनैवोत्तरयति अत्रोच्यत इति योगेश्वर इति हरि रिति च हेतुगर्भं विशेषणद्वयं योगिसंकल्पमात्र एव स्वामोभावः व
स्तुवत्स्यानुतदभाव एवेति भावः एतदथा हरिर्वेदतथा महर्षयो वर्णयंति उपपन्नार्थं युक्तिमच्चैतदित्यर्थः संकल्पादेवा स्य पितरः समुत्तिष्ठंतीति श्रुतेः यथा योगिसंकल्पजं पित्रादिकं तथाऽस्मत्संकल्पजं वादिकमिति सुवच
मित्याशयः ॥ ५ ॥ सर्वगतं सर्वप्राणिप्रसिद्धं इन्द्रियाणामुपरमे संकल्पस्वभावस्य मनसो नुपरमः स्वम इत्यर्थः तत्तस्मिन् स्वमे विषये तत्रासिद्धं बक्ष्यमाणं निर्दर्शनं दृष्टांतः ॥ ६ ॥ तमेवाह कार्ये इति मनोरथवृत्तिवत्त्वा
प्रवृत्तिरपि संकल्पमात्रशरीरात्तथाप्याद्ये इन्द्रियैर्विक्षेपात्सम्यक्प्रतिभासः स्वप्ने न दभावाज्जागृद्वर्था न संस्यग्भानमिति विशेष इत्यर्थः ॥ ७ ॥ स्वप्नदेर्भनो मतत्वं व्याचष्टे संसाराणामिति प्राचीनानंतजन्मजसं
स्कारात् कामात्मा विषयासक्तचित्तः तत्स्वमाद्यैश्वर्यं अवाप्नुयात् कथं तदवाप्तिरत आह स उत्तमपूरुषः असंहृतः साक्षी सात्वतमानमेयाकारं मनोवेदप्रकाशयति न वि क्रिया रूपं भोक्तृत्वं साक्षिणः अपितु साक्ष्यप्रका
शकत्वमात्रं यस्तु विक्रियावाद्प्रमाता सदृश्यकोटिस्थ एव ननु साक्षीत्यर्थः ॥ ८ ॥